

1. Суть, короткострокові і довгострокові цілі та інструменти фіскальної (бюджетно-податкової) політики.
2. Державний бюджет та його доходи. Податки і податкові ставки.
3. Крива Лаффера. Податковий мультиплікатор.
4. Видатки держави. Мультиплікатор державних витрат. Мультиплікатор збалансованого бюджету.
5. Дискреційна і недискреційна фіскальна політика: суть та особливості.
6. Дефіцит державного бюджету і державний борг. Рікардіанська теорія державного боргу. Теорія бюджетних обмежень.
7. Суть та види державного боргу і бюджетного дефіциту. Основні причини стійкого бюджетного дефіциту і зростання державного боргу. Вплив дефіциту бюджету і державного боргу на національну економіку. Управління бюджетним дефіцитом.

1. Суть, короткострокові і довгострокові цілі та інструменти фіскальної (бюджетно-податкової) політики

Ще в уже минулому ХХ столітті теоретичні дискусії щодо ролі держави змістилися з площини «Регулювати чи не регулювати?» у площину «Як регулювати?». Економічна теорія та господарська практика почали інтенсивно напрацьовувати засоби та інструменти ефективного державного регуляторного впливу на нестабільну, інфляційну, циклічну і стагнуючу економіку.

До числа основних напрямків регуляторного впливу держави на економічну систему належить її **бюджетно-податкова (фіскальна¹) політика**. Аналіз різних літературних джерел, присвячених цій проблемі виявляє певний універсалізм і однотайність в трактування основних тематичних понять. Зокрема фіскальна і фінансова політика часто розглядаються як змістовно тотожні.

Фіскальна (бюджетно-податкова) політика – це сукупність заходів урядового впливу, спрямованих на розв’язання макроекономічних проблем (безробіття, інфляція, циклічність та ін.) шляхом зміни обсягів та напрямків державних видатків, системи оподаткування та принципів формування державного бюджету загалом.

Основні функції фіскальної політики:

- 1) вплив на стан господарської кон’юнктури;
- 2) перерозподіл національного доходу;
- 3) нагромадження необхідних ресурсів для фінансування соціальних програм.

Основою фіскальної політики є фінансово-бюджетне регулювання.

Фінанси – система економічних відносин, що склалася у суспільстві щодо формування і використання грошових ресурсів. У більш вузькому розумінні, фінанси – це грошові фонди (готівкові і безготівкові), за якими стоять

¹ Від латинського *fiscus* – державна скарбниця.

матеріальні ресурси, необхідні для функціонування підприємств і здійснення державою своїх функцій.

Суть фінансів більш повно виявляється у виконуваних ними функціях: **алокатійної, розподільчої, регулюючої і контрольної.**

Алокаційна функція фінансів полягає в тому, що держава з їх допомогою зосереджує (консолідує) великі обсяги фінансових ресурсів з метою вирішення проблем загальнодержавного масштабу.

Розподільча функція фінансів проявляється в тому, що вони відіграють активну роль у розподілі та перерозподілі ВВП і національного доходу.

Регулююча функція реалізовується через систему державних фінансових заходів, що регулюють економічні стосунки усіх суб'єктів ринку.

Контрольна функція фінансів полягає в тому, що з їх допомогою держава здійснює загальний контроль за процесами виробництва, розподілу та обігу національного продукту

Визначаючи зміст основних державних функцій у сфері фінансів, П.Самуельсон визначив такі три їх фундаментальних принципи – *ефективність, стабільність та справедливість.*

Принцип **ефективності** полягає в тому, що держава за допомогою фіскальних важелів, через систему податків, пільги та преференцій сприяє найбільш доцільному та оптимальному використанню обмежених виробничих ресурсів, стимулює переливання капіталів та підвищення ділової активності.

Відомо, що економічна система в умовах ринку розвивається за законом циклу і періодично входить у депресивну фазу. При цьому питання зайнятості, інфляції і соціальної стабільності набувають особливої гостроти та актуальності. Спрямованість фінансової та кредитної політики держави на досягнення макроекономічної рівноваги, подолання (уникнення) негативних проявів та наслідків економічних криз і депресій проявляється через **принцип стабільності.**

До числа «хвороб» ринкової економіки можна віднести її загалом асоціальний характер. Надмірне захоплення бажанням примножити власність, що є основою бізнесу, фетишизація стосунків між людьми призводить до того, що суспільство розшаровується і поляризується на бідних і багатих. В таких умовах держава вимушено бере на себе обов'язок щодо формування з допомогою фіскальних інструментів централізованих фондів фінансових ресурсів які використовуються для фінансування соціальних програм, спрямованих на фінансову підтримку найменш захищених членів суспільства за рахунок найзаможніших. В цьому проявляється принцип **справедливості.**

Фінансова система будь-якої країни складається із трьох тісно переплетених сфер: **фінанси держави, фінанси фірм і фінанси домашніх господарств (населення)** (рис. 1).

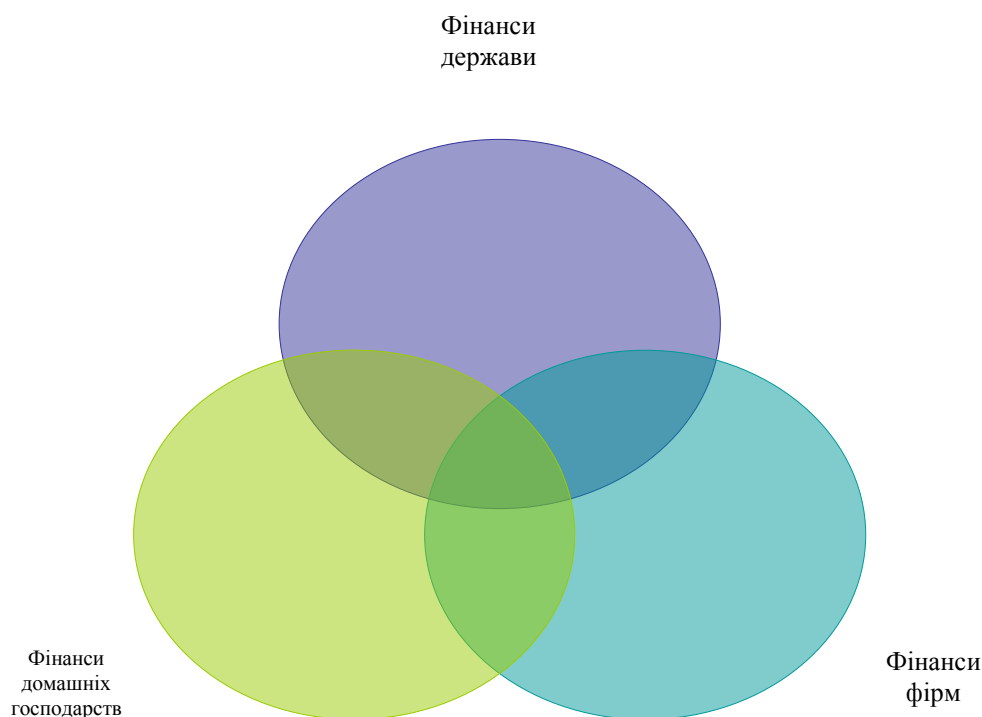

Рис.1. Основні сфери фінансів

Фінанси домашніх господарств (населення) – це грошові фонди, що формуються з доходів домашніх господарств. За допомогою **фінансів фірм** (підприємств) створюється національний продукт, який є джерелом формування фінансових ресурсів населення і держави. Проте у виконанні згаданих вище функцій фінансів основна роль належить фінансам держави.

Державні фінанси – це сукупність грошових засобів, зосереджених у руках держави і призначених для забезпечення властивих їй функцій, а також сукупність форм і методів, через які ці функції реалізуються. Саме державні фінанси є основою фінансового макроекономічного регулювання.

2. Державний бюджет та його доходи. Податки і податкові ставки

☺ Основною ланкою регуляторного впливу держави з використанням фінансових інструментів є **державний бюджет**.

Державний бюджет – це фінансовий план формування, розподілу та використання грошових фондів держави протягом року або ж баланс її доходів і витрат. Державний бюджет розробляє і обґрунтовує Міністерство фінансів а затверджує його Верховна Рада України. Державні фінанси зосереджуються у бюджеті держави і бюджетах місцевих органів влади.

Бюджети завжди складаються з двох частин – *доходної* і *витратної (видаткової)*. Доходна частина показує обсяги і джерела надходження доходів

бюджету, а витратна – бюджетні видатки за їх напрямки (статтями витрат) та обсягами. Доходна частина бюджету зазвичай включає такі канали доходів як податки з фірм та домашніх господарств, митні збори, процентні платежі державі, державні позики. У свою чергу видаткова частина бюджету гіпотетичної країни включає витрати на оборону, соціальні програми, утримання апарату управління, державні інвестиції, проценти по державному боргу.

Доходи бюджету складаються насамперед з різноманітних податків з фірм і домашніх господарств (понад 90% центрального і 70% місцевого бюджетів формується за рахунок податків), а також митних зборів, процентних платежів державі і державної позики. Крім того, зваживши на те, що бюджетна система України включає два рівні (державний бюджет і місцевий бюджет), його доходну частину можна структурувати в контексті такого поділу також. За даними Державного комітету статистики України² за період з 2002 по 2006 рік у зведеному бюджеті країни його «державна» частка коливалася в межах від 68,6% у 2002 році до 76,8% у 2006 році. Частка ж доходів до місцевих бюджетів у структурі зведеного бюджету практично невпинно зменшувалася (від 31,4% в 2002 році до 23,2% у 2006 році).

² Статистичний щорічник України за 2006 рік / За ред. О.Г.Осауленка. – К.: Консультант, 2007. – С. 51.

Структура державного бюджету України включає такі основні складові (рис.2):

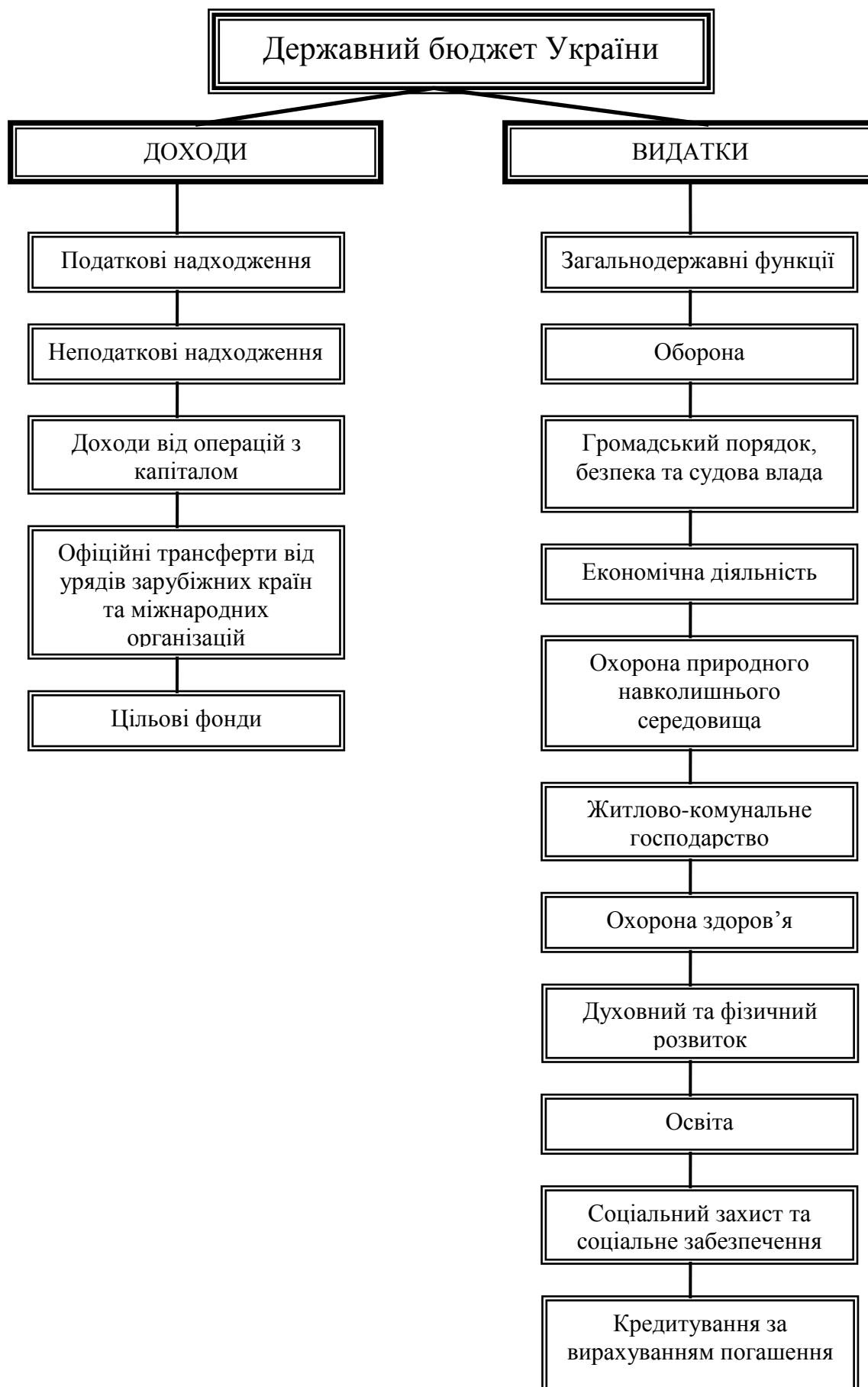

Рис. 2. Структура державного бюджету України

Структурну динаміку державного бюджету України за період з 2002 по 2006 рік ілюструє таблиця 1.

Таблиця 1.

Структура та динаміка державного бюджету України за період з 2003 по 2006 рр.

	Роки							
	2003		2004		2005		2006	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Доходи	75285,8	100	91529,4	100	134183,2	100	171811,5	100
<i>Податкові надходження</i>	54321,0	72,2	63161,7	69,0	98065,2	73,1	125743,1	73,2
<i>Неподаткові надходження</i>	18227,2	24,2	24571,8	26,8	31778,0	23,7	40548,3	23,6
<i>Доходи від операцій з капіталом</i>	1788,2	2,4	2534,1	2,8	2803,9	2,1	3218,1	1,9
<i>Офіційні трансферти від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій</i>	212,7	0,3	417,8	0,5	182,5	0,1	153,7	0,1
<i>Цільові фонди</i>	736,7	1,0	844,0	0,9	1353,6	1,0	2148,3	1,2
Видатки	75792,5	100	102538,4³	100	141989,5	100	175512,2	100
<i>Загальнодержавні функції</i>	10017,9	13,2	12302,4	12,0	15480,9	10,9	19891,9	11,3
<i>Оборона</i>	5279,6	7,0	6185,8	6,0	6041,0	4,3	6400,7	3,6
<i>Громадський порядок, безпека та судова влада</i>	5843,7	7,7	7875,9	7,7	10226,8	7,2	12718,8	7,2
<i>Економічна діяльність</i>	12215,5	16,1	18703,8	18,2	19115,1	13,5	27341,1	15,6
<i>Охорона навколишнього середовища</i>	920,9	1,2	1183,3	1,2	1252,5	0,9	1636,6	0,9
<i>Житлово-комунальне господарство</i>	1823,3	2,4	2665,3	2,6	3914,2	2,8	8024,1	4,6
<i>Охорона здоров'я</i>	9708,2	12,8	12159,4	11,9	15476,5	10,9	19737,7	11,2
<i>Духовний та фізичний розвиток</i>	2052,5	2,7	2695,9	2,6	3449,8	2,4	4328,4	2,5

³ Видатки за 2004-2006 рр. включають кредитування за вирахуванням погашення

<i>Освіта</i>	14977.7	19,8	18333.2	17,9	26801.8	18,9	33785.0	19,2
<i>Соціальний захист та соціальне забезпечення</i>	12953.2	17,1	19310.5	18,8	39940.2	28,1	41419.9	23,6
<i>Кредитування за вирахуванням погашення</i>	-	0,0	1122.9	1,1	290.7	0,2	227.9	0,1
Перевищення видатків над доходами	506.7	-	11009.0	-	7806.3	-	3700.8	-

Особливу роль у фінансовому регулюванні економічної системи відіграють **податки**. Їх поява у якості самостійного економічного явища бере свої витoki з часів натуральних зборів. Однак свого розквіту податки набули з появою та масовим поширенням товарно-грошових відносин. Дослідження древніх систем оподаткування посвідчує фактично унікальний факт. Людям вже тоді при неймовірно великій кількості податків якимось чином у своєму прагненні примножити власність вдавалося виживати і, власне багатіти. Наприклад у Римській імперії утримували 213 видів податків. Серед них такі екзотичні податки і збори, як податок на вино, на огірки, збір за ярлик для ослів, збір з повій, збір на зведення статуй, збір на утримання іменитих гостей, податок на мило, збір на золотий вінок імператору, збір на канцтовари для урядових закладів, податок для формування продовольчого фонду столиці, збір при сплаті податку за виписку квитанції і прикладання печатки і т. ін.

До сучасного розуміння механізмів оподаткування людство прийшло не одразу. На початку домінувала ідея своєрідного дару – громадянин робив **подарунок** своєму господареві за те, що останній захищав його від ворогів. Пізніше її замінила ідея смиренного **прохання** уряду до народу щодо підтримки заради розв'язання спільних проблем нації. Поступово така концепція переросла в усвідомлення необхідності **допомоги** громадянами своїй державі грошовими засобами. Наступним щаблем на шляху до сучасного розуміння природи податків стала ідея про **пожертви**, що роблять громадяни заради своєї держави. Пізніше ідея пожертви переросла і теорію **боргу** громадян перед державою який необхідно сплатити. Шостий етап розвитку ідей оподаткування – **переконання в тому, що держава має право** примусово утримувати гроші в громадян заради спільного блага країни. І, зрештою, на останньому еволюційному етапі податкового процесу почала домінувати ідея **про можливість та необхідність** утримання з громадян чітко визначеної долі їх доходів, незалежно від волі платника податків.

Людство дуже довго шукало ефективні способи утримання податків, тобто ту основу (базу), виходячи з якої можна було б встановити розмір платежів для підприємств і громадян. Римська імперія з її практикою «тотального оподаткування» – приклад лише одного з полюсів таких пошуків. Інша «полярна» позиція – теорія⁴, розроблена в XIX ст. американським економістом

⁴ Основні ідеї щодо єдиного земельного податку викладено Г. Джорджем у книзі «Прогрес і бідність» (1879 р.)

Г.Джорджем (1839 – 1897). Її автор обстоював ідею відміни усіх податків, окрім єдиного земельного. Цікаво, що більш як за ціле століття, «назбиралося» чимало аргументів що свідчать про аргументованість пропозицій Г.Джорджа, проте жодна країна світу ще не наважилася й досі в повній мірі скористатися його порадами.

Сьогодні основу доходів бюджету країни складають саме податки. Усіх їх поділяють на чотири великі групи:

- *прямі* (оподаткування особистого доходу і прибутку фірм);
- *непрямі* (акцизи або податок з продаж, податок з обороту, з доданої вартості);
- *податки на власність* (з майна, землі, даринь або спадщини);
- *платежі на соціальне страхування* (страхові внески з заробітної плати, прибутку корпорацій по старості, медичному обслуговуванню, безробіттю).

Особливе значення мають прямі податки, які утворюють більшу частину державного бюджету. Світовий досвід переконливо свідчить, що найвищими темпами розвивається економіка (10 – 15% на рік) при мінімальному оподаткуванні прибутку (ставка 10 – 12%). При ставці податку нижче від 10% нагромадження капіталу відбувається швидше, ніж створюються умови для його ефективного використання. Тому податкові пільги не повинні бути значними і тривалими.

Водночас рівень податків на прибуток і доходи визначає майбутній обсяг державних витрат, які спрямовуються на розв'язання гострих соціальних проблем, регулювання "ефективного попиту". Тому при встановленні податкових ставок держава враховує дві обставини: з одного боку, надмірний податковий тиск на підприємства спотворює структуру цін, веде до згортання виробництва, а з іншого - зменшення податкових ставок сприяє поживленню виробництва і економічному зростанню, а в кінцевому рахунку веде до зростання доходів підприємств, населення, держави і нації в цілому.

Держава так повинна будувати свою систему оподаткування, щоб охопити податками різні види доходів і ефективно впливати на їх формування. При цьому слід застосувати принцип: однакові доходи обкладаються однаковими податками. Це дає змогу реалізувати один із аспектів соціальної справедливості: хто більше одержує доходів, той більше віддає на фінансування суспільних потреб. *Тому держава застосовує такий принцип оподаткування, як прогресивний податок.*

Прогресивним називають податок, який зростає швидше від оподаткованого доходу. Прогресивним оподаткуванням обкладаються доходи громадян і прибутки фірм, майнова власність при спадщині чи даринні. **Регресивний податок**, який зростає повільніше від оподаткованого доходу, – це податкові відрахування соціального страхування на випадок безробіття і акцизні збори. Регресія полягає у тому, що заможнішому сплатити ці податки легше, адже вони охоплюють меншу частку в його доході. **Пропорційний податок** передбачає незмінність податкових ставок незалежно від доходу. Основним податком у державний бюджет є прогресивний податок.

В умовах регульованої ринкової економіки роль податків як регулятора економіки зростає. Здійснюючи певні маніпуляції **видами податків** і

податковими ставками, держава отримує змогу стимулювати чи обмежувати розвиток окремих галузей або сфер економіки, підприємств чи монополістичних об'єднань.

Чинне законодавство України, як це не дивно, до сьогодні не містить чіткого визначення поняття «ставка податку (оподаткування)». Проте український законодавець уже близький до його закріплення. **Податкова ставка (норматив)** — це величина податкових відрахувань на одиницю виміру бази оподаткування. Цікаво, що наведене визначення практично тотожне поняттю податкової ставки, що пропонує ст. 53 Податкового кодексу Російської Федерації. Таким чином, **ставка податку (норма податкового обкладання)** являє собою законодавчо визначений розмір податкового платежу, що встановлюється на одиницю оподаткування.

Залежно від рівня податкового тиску (тягаря) на платника податків *ставки оподаткування поділяються на:*

а) єдина ставка — ставка податку, однакова для всіх категорій платників податків конкретного податку, що забезпечує їхнє рівне положення, однаковий рівень податкового тиску.

б) диференційована ставка — ставка податку, що створює різні умови оподаткування (більш-менш сприятливі для окремих категорій платників податків) і відповідно поділяється на:

– *базову (основну) ставку*, що застосовується до більшості платників, що не бере до уваги їх особливостей і характер здійснюваної ними діяльності, або інші критерії;

– *знижену ставку*, що застосовується до певної категорії платників, які характеризуються окремими ознаками або здійснюють певну діяльність, у якій на даному етапі найбільш зацікавлена держава, а тому й обов'язок зі сплати податку встановлюється в розмірі, **нижчому** за базову ставку;

– *підвищену ставку*, що застосовується до певної категорії платників, які характеризуються окремими ознаками або здійснюють певну діяльність, в якій на даному етапі найбільш зацікавлена держава, а тому й обов'язок зі сплати додатку встановлюється в розмірі, **вищому** за базову ставку.

Крім того в економічні науки та господарській практиці закріпилися й інші системи класифікацій ставок оподаткування (залежно від методу, залежно від економічних наслідків від оподаткування, залежно від мотиваційного механізму платників і т. ін.).

Звільняючи (або надаючи певні податкові пільги) від оподаткування суми, що йдуть на технічний розвиток виробництва (на інновацію і модернізацію), держава сприяє НТП. Не оподатковуються інвестиційні, страхові і соціальні фонди тощо. Таким чином, держава використовуючи «податкові важелі» може впливати на ефективність і стабільність економічного розвитку.

☺ Проблема взаємного кількісного зв'язку між ставкою оподаткування та загальною масою податкових надходжень давно була і залишається актуальною. На перший погляд складається враження що залежність між ними є прямою: зростання ставки оподаткування повинно призводити до зростання маси податкових надходжень до бюджету. Проте, як виявила господарська практика, зв'язок між ставкою оподаткування і масою надходжень до бюджету

не є таким простим і однозначним. На певному інтервалі процентного значення ставки оподаткування маса надходжень до бюджету справді зростає. Однак таке зростання не безконечне. Воно має певну критичну межу за якою її подальше збільшення обертається, як не парадоксально, на перший погляд, проблемою зменшення надходжень до бюджету. Однак парадоксу тут немає. Зростання ставки оподаткування призводить до того, що економічні мотиви суб'єктів ринку дедалі послаблюються. Держава вилучає щораз більшу частку заробленого. Підприємці змушені тікати «в тінь» або взагалі припиняти економічну діяльність.

3. Крива Лаффера. Податковий мультиплікатор

Емпіричну залежність між ставкою оподаткування та масою надходжень до бюджету дослідив американський економіст Артур Лаффер. Встановлена ним кількісна залежність отримала назву кривої Лаффера (Laffer curve) (рис. 3.).

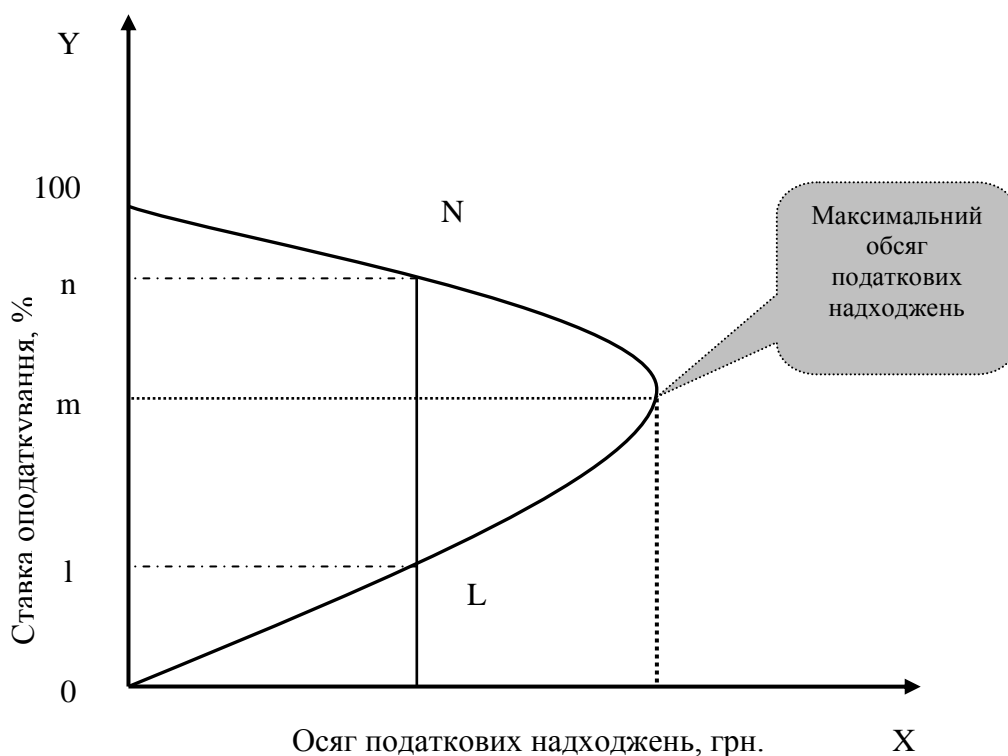

Рис. 3. Крива А. Лаффера

Нульова ставка оподаткування не дасть жодних надходжень до бюджету. Подальше зростання ставки оподаткування аж до рівня m нарощуватиме масу надходжень до бюджету. Зростання ставки оподаткування від рівня m і аж до стопроцентного фіскального вилучення призведе спочатку до зменшення надходжень до бюджету, а пізніше і до повного колапсу бюджетного процесу, адже стовідсоткова ставка оподаткування «вбиває» усякі мотиви до економічної діяльності.

Низькі податкові ставки створюють більш ефективну систему мотивації до праці, заощаджень та інвестицій. У наслідок цього зростає національний продукт, формуючи нову, розширену податкову базу. Причому за цих умов

податкова база збільшується швидше, ніж зменшується рівень податкових ставок. Тому, незважаючи на зниження податкових ставок, податкові надходження не зменшуються, а зростають до свого максимального значення.

Отже, згідно з **моделі Лаффера**, для того, щоб забезпечити максимальні податкові збори до бюджету потрібна не максимальна, а якась «посередня», оптимальна ставка оподаткування. Залишається знайти відповідь на питання про те, як визначити той оптимальний рівень податкових ставок, який здатний забезпечити максимальну величину податкових надходжень.

В той період, коли президентом США був Р.Рейган⁵ ідеї А. Лаффера отримали певне практичне втілення. Проте, однозначної відповіді на питання про «оптимуму» так і не було отримано. Тому застосування кривої Лаффера на практиці є певним політичним ризиком, на який політикам слід зважуватись лише за умов, якщо існують тверді переконання, що діючі податкові ставки дійсно є надмірними і стримують ділову активність. Але навіть і за цих умов слід враховувати, що зниження податків неминуче викличе в **короткому періоді** бюджетний дефіцит або примусить скорочувати державні витрати. Крива Лаффера «працює» відносно ефективно у **довгостроковому періоді**. Вона має об'єктивний характер, проте і досі залишається слабо обґрунтованою теоретично. Розрахункове емпіричне значення «оптимуму» для економіки США коливається в межах від 28 до 35 і навіть 37%. Крім того, як показує досвід інших країн світу система оподаткування може функціонувати доволі ефективно і за значно вищого рівня оподаткування (Данія, Швеція, Фінляндія та інші країни). Очевидно у систему залежностей «ставка оподаткування – маса надходжень до бюджету» включаються інші впливові фактори такі, як рівень життя, стан соціальної сфери, ментальні і поведінкові традиції, що визначають характер стосунків платників податків і збирача податків (держави) у кожній конкретній країні.

☺ Функції фінансів в умовах ринкового середовища у значній мірі реалізуються через систему оподаткування. Безпосередній макроекономічний зв'язок податків з національним продуктом відображає так званий **податковий мультиплікатор**. Він показує на скільки зростають або ж зменшуються обсяги виробництва при зростанні (зменшенні) податкового тиску. Зростання обсягів податкових надходжень викликає ланцюгову реакцію в економіці. Спочатку посилення податкового пресу скорочує обсяги споживання. Остання обставина спонукає до падіння сукупного попиту і, відповідно, зменшення національного продукту. Власне податковий мультиплікатор і показує силу та напрямок такого роду впливів в економіці.

Якщо податкові надходження зменшуються на величину ΔT то обсяги доходів, що знаходяться в розпорядженні суб'єктів ринку зростуть саме на цю величину ΔT . В свою чергу споживчі витрати, що «живлять» сукупний попит зростуть на величину $\Delta T * MTC^6$. За таких обставин крива сукупного попиту AD

⁵ Президентом США Р. Рейган був з 1980 по 1988 рік. Систему методів державного управлінського впливу на економіку періоду його правління називають «рейганомікою».

⁶ MTC – гранична схильність до споживання.

перетне криву сукупної пропозиції AS вище і правіше, тобто за відносно вищого рівня виробництва.

Таким чином **податковий мультиплікатор** (m_t) може бути описаний виразом:

$$m_t = \frac{\Delta Y}{\Delta T} = \frac{-MPC}{1-MPC} = -\frac{MPC}{MPS} \quad (1),$$

де, ΔT – приріст податкових надходжень;

ΔY – приріст національного доходу;

MPC – гранична схильність до споживання;

MPS – гранична схильність до заощадження.

Наявність у формулі (8.1) знаку «мінус» свідчить про зворотну залежність між податками і прибутком: скорочення перших веде до зростання останнього. **Податковий мультиплікатор** показує, на скільки одиниць зростає дохід при зниженні податків на одну одиницю.

Сукупний ефект від мультиплікаційного впливу зміни податків дорівнюватиме:

$$\Delta Y = m_t * \Delta T \quad (8.2)$$

4. Видатки держави. Мультиплікатор державних витрат. Мультиплікатор збалансованого бюджету

Розвиток державних інститутів та функцій, властивих державному апарату поступово призвів до того, що держава використовуючи фінансово-бюджетні важелі пробує вплинути на «больові точки» ринкової економіки. З-поміж таких важелів найбільш актуальним та дієвим є система **державних витрат (державних видатків)**.

Існує чотири категорії сукупних державних видатків:

Споживання в державному секторі – це витрати на кінцеве споживання органів державного управління і некомерційних організацій (заробітна плата державних працівників і службовців, товари і послуги колективного (суспільного) споживання приватного сектора економіки).

Трансферти приватного сектору – це державні виплати окремим особам по безробіттю, пенсії, допомога престарілим і хворим.

Проценти з державного боргу – це відсоток по державному боргу, тобто дохід, який виплачується за сумами, що були позичені для здійснення урядових програм розвитку.

Державні інвестиції – це інвестиції, що спрямовуються на приріст та на відновлення зношеного капіталу.

Держава, нарощуючи свої витрати (навіть за рахунок зростання державного боргу), регулюючи через фіскальні важелі доходи домашніх господарств та фірм спроможна збільшити обсяг сукупного попиту. Причому, зростання державних витрат з точки зору їх впливу на макроекономічні

процеси по суті буде тотожним приросту додаткових інвестицій. А тому додаткові державні витрати матимуть також мультиплікаційний ефект і проявлять себе позитивно у кількох циклах мультиплікації. Формула **мультиплікатора державних витрат** набере вигляду:

$$m_g = \frac{\Delta Y}{\Delta G}, \quad (3)$$

де ΔY – приріст національного доходу, (m_g) – *коефіцієнт мультиплікації державних витрат*, ΔG – приріст державних витрат. При цьому усі інші відомі залежності між коефіцієнтом мультиплікації та граничною схильність до споживання (*MPC*) та заощадження (*MPS*) також збережуться і можуть бути описані формулами:

$$m_g = \frac{1}{1-MPC} = \frac{1}{MPS} \quad (8.4)$$

Загальний вплив державних витрат на приріст національного доходу через описаний вище мультиплікаційний ефект буде розраховуватися таким чином:

$$\Delta Y = m_g * \Delta G \quad (8.5)$$

Аналіз макроекономічних впливів держави на стан економічної системи через **податки та витрати** дозволив виявити два основних наслідки.

Наслідок 1. Обидва мультиплікаційні ефекти (*мультиплікатор державних витрат і податковий мультиплікатор*) мають вплив на рівноважний рівень виробництва, проте сила їхнього впливу різна. Мультиплікаційний ефект від зниження податків слабший, ніж аналогічний ефект від збільшення державних витрат. Тому алгебраїчно коефіцієнт мультиплікації що виражає вплив податків (m_t) буде меншим, ніж коефіцієнт, що оцінює вплив державних витрат (m_g).

$$m_g = \frac{1}{1-MPC}, \quad m_t = -\frac{MPC}{1-MPC} \quad (8.6)$$

$$m_g > m_t \quad (8.7)$$

Це є прямим наслідком (проявом) більш сильного впливу державних витрат на величину доходу і споживання. Дана відмінність доволі часто є визначальним фактором при виборі конкретних інструментів державного фіскального впливу.

Наслідок 2. Якщо державні витрати та податкові надходження змінюються на одну і ту ж саму величину, то й рівноважний рівень виробництва зміниться на таку ж саму величину. Цей сукупний (кумулятивний), тобто накопичувальний ефект прийнято називати **мультиплікатором збалансованого бюджету** (m_b). Оскільки логічно він включає (поглинає) обидва впливи (податковий і витратний), то він дорівнює одиниці

$$m_b = 1 \quad (8.8)$$

Взаємний зв'язок усіх мультиплікаційних ефектів формалізовано виглядатиме таким чином:

$$m_b = m_g + m_t = \frac{1}{1-MPC} - \frac{MPC}{1-MPC} = 1 \quad (8.9)$$

Розглянемо на гіпотетичному прикладі конкретні емпіричні прояви взаємодії обох мультиплікаційних ефектів та їх взаємне поєднання через **мультиплікатор збалансованого бюджету** (m_b). Якщо величини **G** і **T** збільшити на 4 млрд. грн., то це викличе зростання рівноважного ЧВП на 4 млрд. грн. При цьому ми робимо базове припущення, що гранична схильність до споживання (MPC) складе $\frac{3}{4}$, а гранична схильність до заощадження (MPS) – $\frac{1}{4}$ відповідно. За таких умов **мультиплікатор державних витрат** m_g буде рівним 4.

$$m_g = \frac{1}{1-MPC} = \frac{1}{MPS} = \frac{1}{1/4} = 4$$

Мультиплікатор податків при тих же умовах m_g буде рівним – 3.

$$m_t = \frac{\Delta Y}{\Delta T} = \frac{-MPC}{1-MPC} = -\frac{MPC}{MPS} = -\frac{3/4}{1/4} = -3$$

Вплив такого так званого **мультиплікатора збалансованого бюджету** реалізовується в нашому прикладі таким чином. Зміни урядових витрат мають прямий і безпосередній вплив на сукупні витрати. Урядові витрати – це компонент сукупних витрат, і якщо державні закупівлі збільшуються на 4 млрд. грн., як у нашому прикладі, то сукупні витрати збільшуються також на ті самі 4 млрд. грн.

Водночас, зміни суми податків впливають на сукупні витрати побічно, за рахунок зміни доходу після сплати податків і через це – зміни споживання. Зокрема, ріст нашого податку веде до зменшення сукупних витрат але тільки на величину податку, помноженому на коефіцієнт MPC . Тобто збільшення податку на 4 млрд. грн. зменшує сукупні витрати на 3 млрд. грн. (4 млрд. грн. * $\frac{3}{4}$). У підсумку таке чисте збільшення сукупних витрат на 1 млрд. грн., котре при мультиплікаторі m_g , рівному 4 веде до росту ЧВП на 4 млрд. грн. і дорівнює первісному приросту державних витрат і податків. Тобто **мультиплікатор збалансованого бюджету дорівнює одиниці**.

При граничній схильності до споживання, що дорівнює $\frac{3}{4}$, збільшення податків на 4 млрд. грн. скоротить доход після виплати податків на 4 млрд. грн. і викличе зниження споживацьких витрат на 3 млрд. грн. У свою чергу, скорочення споживчих витрат на 3 млрд. грн. викличе скорочення ЧВП на 12 млрд. грн. (3 млрд. грн. * мультиплікатор 4). Однак відзначимо, що приріст державних витрат на 4 млрд. грн. викличе ріст ЧВП на 16 млрд. грн. (4 млрд. грн. * мультиплікатор 4). Отже, рівень збільшення податків і урядових витрат на 4 млрд. грн. приносить чисте збільшення ЧВП на 4 млрд. грн. (16 млрд. грн. – 12 млрд. грн.). Рівне збільшення **G** і **T** викличе приріст ЧВП на величину, що дорівнює приросту **G** і **T**. Отже, мультиплікатор збалансованого бюджету показує, що рівні прирости урядових витрат і податків викликають збільшення обсягу рівноважного рівня виробництва на величину приросту державних витрат і податків. Якщо державні витрати (**G**) і податкові

надходження (Т) зростають на одну й ту ж величину, то й рівноважний рівень виробництва зростає на ту саму величину.

5. Дискреційна і недискреційна фіскальна політика: суть та особливості

3. ☉ Дискреційна і недискреційна фіскальна політика. ☉ Дефіцит державного бюджету і державний борг. ☉ Рікардіанська теорія державного боргу. Теорія бюджетних обмежень.

☉ Сьогодні в економічній теорії та практиці виділяють два основні види фіскальної політики: *дискреційну і недискреційну*. *Дискреційна* фіскальна політика має місце тоді, коли держава регулює податки та державні витрати з метою зміни реального обсягу національного виробництва і рівня зайнятості, контролю над інфляцією і прискорення економічного зростання. По суті це є система заходів уряду, що використовується державою для активної протидії циклічним коливанням за рахунок цілеспрямованих змін у розмірі державних витрат, податків і сальдо державного бюджету. Здійснення дискреційної фіскальної політики спирається на свідоме (не автономне) маніпулювання ставками оподаткування та державними витратами.

На змістовне наповнення дискреційної фіскальної політики визначальний вплив справляє стан економіки:

- у період економічного спаду, зазвичай, застосовується стимулювальна різновидність дискреційної фіскальна політика;
- в умовах надлишкового попиту, «перегрівання ринкової кон'юнктури» дискреційна фіскальна політика носить стримуючий (обмежувальний) характер.

Стимулювальна фіскальна політика - урядова політика, що охоплює заходи щодо скорочення податків та збільшення державних видатків з метою розширення обсягів сукупного попиту в економіці.

Обмежувальна (стримуюча) фіскальна політика навпаки, сприяє стабілізації економічної системи в умовах надлишкового інфляційного сукупного попиту через посилення податкового тиску та скорочення обсягів державних видатків.

Для з'ясування специфіки та механізму впливу держави на економічну систему засобами дискреційної фіскальної політики необхідно акцентувати увагу на деякі визначальні передумови:

1. Економічна система функціонує в умовах цінової стабільності на кейнсіанському відрізку кривої AS1.

2. Державні закупівлі початково не впливають на величину приватних витрат.

3. Застосовується спрощена модель інвестицій та чистого експорту, в якій їх розмір не пов'язаний з величиною чистого внутрішнього продукту. Чистий експорт дорівнює нулю.

4. Податкова політика має вплив лише на фактори попиту.

5. Чисті податкові доходи уряду загалом формуються за рахунок утримування індивідуальних податків.

Недискреційна фіскальна політика, в свою чергу, передбачає використання вмонтованих економічних стабілізаторів (податків, допомоги безробітним і малозабезпеченим, інших трансфертних платежів тощо).

Автоматизм дії цих інструментів фіскального впливу полягає в тому, що за умов збільшення чистого національного продукту зростають податкові платежі у бюджет і, навпаки, при зниженні чистого національного продукту податкові надходження до бюджету зменшуються, отже, відповідно зменшуються й розміри допомоги за безробіттям, малозабезпеченістю тощо. Фіскальна політика із її "вбудованими" стабілізаторами дозволяє автоматично зменшити циклічні коливання в економіці без запровадження додаткової системи державних впливів.

☉ Зміст, форми, напрямки та інтенсивність державних впливів на економічну систему у значній мірі визначається станом державного бюджету, вірніше рівнем його наповненості та обсягами державного боргу. Водночас, дефіцит державного бюджету і розмір державного боргу - це важливі показники фіскальної політики, за якими можна оцінити її ж ефективність.

6. Дефіцит державного бюджету і державний борг. Рікардіанська теорія державного боргу. Теорія бюджетних обмежень

Бюджет, як уже раніше говорилося, складається з двох частин – доходної і видаткової. Важливим питанням фінансової політики держави є кількісна відповідність його доходної та витратної частин, тобто збалансованість бюджету. Перевищення доходів над видатками створює надлишок (профіцит), що може бути спрямований на покриття державного боргу чи на інші, визначені державою потреби. Перевищення видатків над доходами називають **бюджетним дефіцитом**. Співвідношення загальної суми дефіциту бюджету до ВВП, обчислене у відсотках називають *рівнем дефіцитності бюджету*. У випадку, коли рівень дефіцитності перебуває в межах від одного до двох відсотків, така ситуація вважається терпимою і не загрожує основам макроекономічної стабільності. Наприклад, в середині 90-х рр. бюджетний дефіцит у Франції складав 9,6%, США – 11,6%, ФРН – 14%, Японії – 15,6%, Італії – 25,2%.

Переважає більшість країн світу сьогодні мають проблеми дефіциту державного бюджету. Проте якісна оцінка бюджетного дефіциту може бути різною. По-перше, бюджетний дефіцит може бути пов'язаний з необхідністю здійснення масштабних державних інвестицій у народне господарство (будівництво транснаціональних транспортних коридорів, розробка нових родовищ корисних копалин, організація загальнонаціональних та міжнародних заходів (олімпіад, чемпіонатів) і т. ін.). В цьому випадку переважання державних витрат над доходами можна визнати обґрунтованим. По-друге, дефіцит державного бюджету виникає внаслідок дії надзвичайних обставин

соціально-політичних чи інших обставин (війна, стихійне лихо, економічна блокада), що вимагає значного збільшення бюджетних видатків. По-третє, бюджетний дефіцит може «проектувати» ті кризові явища, що мають місце в економіці країни. За таких обставин його ліквідація вимагає розробки системи дієвих економічних та політичних заходів. Перед Україною сьогодні постає проблема саме такого формату, адже умов системної та тривалої економічної кризи дефіцит державного бюджету набув ознак хронічності.

Загальний стан та динаміку проблеми дефіцитності державного бюджету України характеризує таблиця 2.

Таблиця 2.

Динаміка дефіциту (профіциту) Державного бюджету України та джерел фінансування його покриття за період з 2003 по 2006 рр., млн. грн.

	Роки				2006 в % до 2003
	2003	2004	2005	2006	
Перевищення видатків над доходами (дефіцит)	1043,1	10216,5	7945,7	3776,6	362,1
Джерела фінансування дефіциту	1043,1	10216,5	7945,7	3776,6	362,1
- внутрішнє фінансування	280,9	9615,9	6997,5	-1030,0 ⁷	-
- зовнішнє фінансування	762,2	600,6	948,2	4806,6	630,6

Бюджетний дефіцит, зазвичай, є наслідком незбалансованості бюджету, тобто нестачі бюджетних коштів у порівнянні з потребою в них для фінансування всього обсягу державних видатків. Тимчасова незбалансованість бюджетів, в основному пов'язана з циклічним характером виробництва, або ж з надзвичайними подіями, мала місце й у домонополістичний період розвитку суспільного виробництва. Проте в даний час дефіцитність державних бюджетів перестала бути феноменом суспільного розвитку і перетворилося в регулярне, стабільне економічне явище в країнах із розвитком ринковою економікою. Це пов'язано з тим, що за останні два десятиліття в цих країнах повторюються кризові явища в економіці й у політику. Циклічні кризи, що посилені та доповнені структурними кризами, а також значні витрати коштів, що спрямовуються на забезпечення обороноздатності країн, зумовлюють велику напругу всієї системи державних фінансів і особливо її центральної ланки – державного бюджету. Це й обумовлює бюджетний дефіцит. Так, у США, Німеччині, Великобританії і Франції, починаючи з 1974 р. не було жодного державного бюджету, що не мав би дефіциту.

Тож бюджетний дефіцит значно ускладнює розв'язання економічних і соціальних проблем суспільства. Ця проблема є актуальною не лише для однієї країни, але є глобальним мегаекономічним чинником, що визначає стан та тенденції розвитку світової економіки. Саме тому найважливішою фінансовою проблемою сучасності є проблема зниження рівня дефіцитності бюджетів.

У ст. 15 Бюджетного кодексу визначені джерела фінансування покриття дефіциту бюджету. Такими джерелами є:

- державні внутрішні та зовнішні запозичення;
- внутрішні запозичення органів влади Автономної Республіки Крим;
- внутрішні та зовнішні запозичення органів місцевого самоврядування

з дотриманням умов, визначених Бюджетним кодексом.

З поняттям дефіциту бюджету тісно пов'язане поняття «державний борг». Він являє собою загальну накопичену суму всіх позитивних сальдо бюджетів федерального уряду за відрахуванням усіх дефіцитів, що мали місце в країні. При цьому розрізняють внутрішній і зовнішній борг держави. Поділ боргу на внутрішню та зовнішню частини пов'язаний з наведеною вище системою класифікації джерел фінансування покриття державного боргу.

Рікардіанська еквівалентність. Більшість сучасних економістів дотримуються думки про те, що урядовий дефіцит бюджету скорочує державні заощадження і “зnelюднює” інвестиції. Проте, невелика група науковців вважають (т.з. теорія рікардіанської еквівалентності), що домашні господарства бачать і усвідомлюють те, як уряд створює бюджетний дефіцит. То ж вони розуміють, що уряд намагатиметься в майбутньому збільшити податки, щоб покрити той борг, який зараз накопичується. Ця обставина визначає їх подальшу раціональну поведінку на ринку – вони починають заощаджувати, наче «готуючись» до подальшого податкового тиску. Проте, ця теорія не отримала чіткого і однозначного емпіричного свідчення та аргументації. Наприклад, навіть великий державний дефіцит США на початку 1980-х, не супроводжувався зростанням приватних заощаджень. Фактично, приватні заощадження у США в цей період навіть зменшилися хоча, зростання державного боргу однозначно означає у майбутньому збільшення податків.

7. Суть та види державного боргу і бюджетного дефіциту. Основні причини стійкого бюджетного дефіциту і зростання державного боргу. Вплив дефіциту бюджету і державного боргу на національну економіку. Управління бюджетним дефіцитом

Державний борг варто також оцінювати як суму нагромаджених за певний період бюджетних дефіцитів.

Відрізняють **зовнішній і внутрішній державний борг**.

Зовнішній державний борг – це борг іноземним державним організаціям і окремим особам, що покривається цінними товарами (нафтою, газом, золотом), послугами і державним майном. Станом на 1 січня 2007 року обсяг **валового зовнішнього боргу**⁸ України становив 54,3 млрд. дол. США (51,2% ВВП) і збільшився при цьому впродовж року на 14,7 млрд. дол. США або на 37%. Загальний розмір *гарантованого боргу* України станом на 31 січня 2007

склав 14147,9 млн. гривень (2801,6 млн. доларів), зокрема **зовнішнього гарантованого боргу** - 2801,4 млн. доларів або 14146,9 млн. гривень.

Внутрішній борг – це борг держави своєму населенню. Внутрішні боргові зобов'язання держави мають такі форми:

- кредити, отримані урядом;
- державні позички шляхом випуску цінних паперів від імені уряду (облігації);
- інші боргові зобов'язання, гарантовані урядом (невиплачених пенсій, соціальної допомоги і т.д.).

Зростання внутрішнього боргу менш негативно впливає на економіку країни порівняно зі зовнішнім боргом, оскільки тут не відбувається відпливу вітчизняних товарів і послуг за кордон у рахунок сплати боргу. Загальний розмір **внутрішнього гарантованого боргу** України станом на 31 січня 2007 року складав 1 млн. гривень (0,2 млн. доларів). Зазвичай від надмірного зростання внутрішнього боргу особливо потерпають люди з фіксованими грошовими доходами та соціально незахищені верстви населення. Достатньо згадати лише борг держави перед населенням за вклади в Ощадбанку, не компенсовані до цього часу. Ці та інші причини зумовлюють потребу у зменшенні внутрішнього боргу держави перед населенням. Підвищення державою ставок податків є одним із засобів сплати державного боргу, однак надмірне «захопленням» цим засобом підриває дію економічних стимулів виробництва.

Управління державним боргом — складний аспект державної фінансової та економічної політики, оскільки передбачається спільна робота кількох міністерств і відомств. Його мета — допомогти уряду виконувати зобов'язання щодо погашення внутрішнього та зовнішнього боргу без створення в майбутньому проблем у сфері платіжного балансу та державного бюджету.

Наявність державного боргу містить в собі два різнопланові аспекти: *позитивний і негативний*. З одного боку державні позики сприяють економічному зростанню країни, а з іншого – збільшують навантаження на державний бюджет. Саме тому дуже важливо визначити оптимальне співвідношення між інвестиціями, економічним зростанням і внутрішніми та зовнішніми позиками країни. При цьому умови залучення нових позик має оцінюватися з урахуванням здатності країни обслуговувати внутрішній та зовнішній борг за раніше прийнятими зобов'язаннями. Значні витрати щодо обслуговування боргу, порівняно з податковими надходженнями до державного бюджету, викликають занепокоєння в уряді та вимагають побудови стрункої системи його управління, погіршують очікування суб'єктів ринку щодо перспектив розвитку економічної ситуації в країні.

Управління державним боргом передбачає:

- визначення оптимального співвідношення між внутрішніми та зовнішніми запозиченнями за умови збереження фінансової рівноваги в країні та її фінансової незалежності щодо кредиторів;
- пошук ефективних варіантів та умов залучення позик з точки зору мінімізації вартості боргу;

- гарантування та забезпечення своєчасної та повної сплати суми основного боргу та нарахованих відсотків;
- суворий контроль ефективного та цільового використання залучених позик;
- забезпечення стабільності валютного курсу та фондового ринку країни.

Управління державним боргом передбачає обов'язкове врахування та параметричну оцінку таких визначальних *чинників*:

- економічна та політична ситуацію в країні;
- міра ризику в країні щодо можливості неповернення боргу;
- рівень та динаміка інфляційних процесів в країні;
- характер ділової активності суб'єктів підприємницької та господарської діяльності;

Основною функціонально-інституційною *причиною* зростання усіх видів державного боргу є **бюджетний дефіцит**.

Бюджетний дефіцит як економічна категорія відображає співвідношення між доходами і видатками бюджету з перевищенням видатків. Бюджетний дефіцит є наслідком певного стану економічних відносин, які виникають між учасниками суспільного виробництва в процесі використання фінансових ресурсів понад їх наявну величину. Як фінансове явище бюджетний дефіцит виник фактично одночасно з оформленням націй і народностей у державу і запровадженням грошових відносин. Бюджетний дефіцит тією чи іншою мірою характерний та актуальний майже для всіх країн світу, у тому числі й високо розвинутих.

У вітчизняній та зарубіжній літературі прийнято виділяти **три основні різновидності бюджетного дефіциту**:

- **реальний (наочно-реальний);**
- **структурний;**
- **циклічний.**

Реальним (наочно-реальним) вважається такий бюджетний дефіцит, обсяг якого дорівнює загальним прибуткам (грошовим надходженням) від федеральних податків за мінусом витрат на державні закупівлі і *трансферні платежі*. Під *трансфертними платежами* розуміють фінансові ресурси, що передаються з бюджету центрального уряду до бюджетів місцевого самоврядування, а також із бюджетів територіальних одиниць вищого адміністративного рівня до бюджетів одиниць нижчого адміністративного рівня. За рахунок трансфертів у багатьох країнах формується більша частина доходів місцевих органів влади.

Показово, що навіть в США до кінця 80-х років дефіцит федерального бюджету складав біля 50% валового національного продукту і цей дефіцит не був пов'язаний з економічним спадом.

Структурний дефіцит являє собою різницю між федеральними прибутками і витратами, при визначеній фіскальній політиці (діючий рівень оподаткування і поточних витрат), і базовому рівні безробіття. Коли економічна система входить у період спаду, а рівень безробіття підвищується понад базовий, реальний дефіцит бюджету перевищує рівень структурного

дефіциту, що відбувається частково через зростання виплати допомоги по безробіттю та інших соціальних програмах, а також частково через падіння прибутків населення.

Різницю між **реальним** і **структурним** дефіцитом прийнято називати **циклічним** дефіцитом бюджету.

Дефіцит державного бюджету зумовлений **причинами**, серед яких можна виділити:

- низьку ефективність суспільного виробництва;
- спад обсягів суспільного виробництва та зростання рівня граничних витрат;
- нераціональну структуру бюджетних витрат (значна частинні коштів використовується для субсидування нерентабельних виробництв);
- емісію грошей, що не забезпечені товарною масою;
- недосконалий бюджетний механізм, непридатний для стимулювання розвитку економіки і соціальної сфери;
- велику частку «тіньового» сектора економіки;
- слабку результативність зовнішньоекономічних зв'язків;
- значні інвестиції в розвиток економіки;
- негативні, руйнівні наслідки непередбачених подій, таких як війна, катастрофа, стихійні лиха;
- перебування економічної системи на кризовій фазі ділового циклу.

Бюджетний дефіцит є причиною багатьох економічних і соціальних проблем, що виникають в надрах суспільства і дестабілізують його. Саме ця обставина обумовлює необхідність здійснення ефективного контролю за дефіцитом державного бюджету. У випадку бюджетного дефіциту нестача фінансових ресурсів може компенсуватися за допомогою так званого інфляційного податку (планова емісія). Такий метод покриття дефіциту державного бюджету практикувався в Україні протягом 90-их років минулого століття. Надмірне його використання сприяло перетворенню інфляційних процесів у економіці на гіперінфляційні, що тим самим загрожувало економічному устрою. В Україні на практиці було доведено, що використання інфляційного податку має межі, за якими починають проявлятися негативні наслідки: населення відмовляється від національної грошової одиниці, долар використовується як міра вартості та засобу нагромадження, руйнується національна грошова система загалом, в обігу починає паралельно дві грошові одиниці.

Окрім інфляційного податку як внутрішнє джерело фінансування інтенсивно використовуються облігації внутрішньої державної позики (ОВДП). Вони є якісно іншим інструментом впливу на розмір та динаміку бюджетного дефіциту. Їх родова особливість полягає в тому, що держава є позичальником грошей. У якості кредиторів виступає населення та юридичні особи, що призводить до появи внутрішнього державного боргу, обслуговування якого, у свою чергу, лягає тягарем на державний бюджет. Проте, на відміну від інфляційного податку, боргове фінансування не впливає на обсяг грошової маси. Пропозиція грошей не змінюється, оскільки, вилучивши гроші в покупців державної позики, держава оформляє їх як видатки.

У світовій господарській практиці широкого застосування набули такі **напрямки** подолання бюджетного дефіциту:

- загальне оздоровлення економіки країни;
- суворий і дієвий контроль інфляційних процесів в економіці;
- перебудова податкової системи в напрямку зменшення податкового тиску, стимулювання ділової активності, виведення економіки із тіньового сектору;
- скорочення бюджетних дотацій, зменшення, аж до відміни пільг збитковим підприємствам;
- зменшення фінансування державних інвестицій;
- ефективно управління приватизаційними процесами;
- запровадження обов'язкового медичного страхування;
- економне і цільове витрачання бюджетних коштів;
- посилення контрольної роботи за своєчасною і повною сплатою податків;
- зменшення витрат на утримання апарату управління;
- скорочення видатків на управління і оборону;
- використання неемісійних джерел покриття бюджетного дефіциту та ін.;
- налагодження системних зв'язків між платниками податків та державою, проведення роз'яснювальної роботи, застосування штрафних санкцій до злісних порушників.

В сучасних умовах дефіцит державного бюджету України законодавчо обмежується, а джерелами його покриття є внутрішні та зовнішні позики, кредити Національного Банку України.

Використана і рекомендована література

1. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: Навч. посіб.: У 2 кн. – Кн. 1: Вступ до аналітичної економії. Макроекономіка / За ред. С. Панчишина і П. Острроверха. – 4-е вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2006. – 723 с.
2. Батура О.В., Івашина О.В., Новікова Л.Ф. Макроекономіка: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007 – 236 с.
3. Кулішов В. В. Макроекономіка: основи теорії і практикум. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. – 2-ге вид., виправлене. – Львів: «Магнолія 2006», 2007. – 256 с.
4. Липсиц И.В. Экономика без тайн. – М.: «Дело ЛТД» – «Вита-Пресс», 1994 – 352 с.
5. Мікроекономіка і макроекономіка: Підруч. для студентів екон. спец. закл. освіти: У 2 ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Луніна та ін.; За заг. ред. С. Будаговської. – К.: Основи, 1998. – 518 с.
6. Савченко А.Г. Макроекономіка: Підручник. – 2-е вид., без змін. – К.: КНЕУ, 2007. – 448 с.